

Katolicki Uniwersytet Lubelski

ANTONI DĘBIŃSKI
ORCID: 0000-0003-0777-7448
antoni.debinski@kul.pl

O profesorze Bolesławie Wilanowskim – nieco zapomnianym wileńskim uczonym

About Professor Bolesław Wilanowski: A Somewhat Forgotten Vilnius Scholar

WPROWADZENIE

Okres międzywojenny był ważnym etapem w dziejach polskiej nauki. Działające w odrodzonym kraju uniwersytety skupiały profesorów, którzy prowadzili badania oraz organizowali i dawali podwaliny pod tworzący się na nowo rodzimy system szkolnictwa wyższego. Jednym z nich był Bolesław Wilanowski, historyk prawa, kanonista, teolog, orientalista, który w okresie II Rzeczypospolitej pracował w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, zaś po II wojnie światowej był związany z Uniwersytetem Łódzkim. Mimo że żył w nieodległych przecież czasach, jego życiorys zawiera wiele niewiadomych. Nadal zasadne wydaje się być spostrzeżenie J.R. Bara z końca lat 70. ubiegłego stulecia: „O profesorze Bolesławie Wilanowskim [...] niewiele można dzisiaj powiedzieć”¹.

Celem artykułu jest próba ustalenia niektórych epizodów i zdarzeń z bogatej biografii Bolesława Wilanowskiego, które nadal nie są jednoznacznie i wyczerpująco wyświetlane. Należy też odpowiedzieć na pytanie, jakie są przyczyny tego stanu rzeczy. Na uwagę zasługuje także kwestia wartości, pozostających w maszynopisie, nieopublikowanych prac wileńskiego uczonego.

¹ J.R. Bar, *Prof. Bolesław Wilanowski (30 I 1885 – 4 X 1952)*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 1979, nr 22(1–2), s. 259.

Podjęcie tych zagadnień wymagało sięgnięcia do materiałów archiwalnych, zdeponowanych głównie w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego oraz, w niewielkim zakresie, w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wykorzystana została również literatura przedmiotu, choć ta – co dodatkowo uzasadniło podjęcie tematu – okazuje się być nader skąpa².

MŁODOŚĆ I POCZĄTKI KARIERY NAUKOWEJ

Bolesław Wilanowski przyszedł na świat 30 stycznia 1885 r. w Bolimowie k. Łowicza, mieście wówczas położonym w Królestwie Polskim. Po ukończeniu w rodzinnej miejscowości szkoły początkowej kontynuował naukę w II Rządowym Gimnazjum Filologicznym w Warszawie. Studia filozoficzno-teologiczne rozpoczął w warszawskim Seminarium Duchownym. Kontynuował je w latach 1907–1911 w Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu. Godzi się dodać, że uczelnia ta była jedyną instytucją naukową, w której duchowni Kościoła rzymskokatolickiego z terenów całego zaboru rosyjskiego mogli odebrać wyższe wykształcenie teologiczne. Tam, w mieście nad Newą, Wilanowski uzyskał magisterium z teologii. W roku zakończenia studiów petersburskich przyjął święcenia kapłańskie. W życiorysie sporządzonym własnoręcznie, datowanym na 3 grudnia 1919 r., w rubryce dotyczącej studiów jako ich miejsce wymienił także Uniwersytet Wrocławski, który podówczas funkcjonował jako Śląski Uniwersytet Fryderyka Wilhelma. Przyszły profesor wskazał, że w historycznej stolicy Dolnego Śląska studiował w latach 1912–1913. Nie doprecyzował jednak, w jakiej dziedzinie i na którym wydziale się kształcił³.

Pobierając nauki w kilku ośrodkach uniwersyteckich, zdobył szerokie i gruntowne wykształcenie nie tylko w zakresie teologii i filozofii, ale także patrologii, prawa i języków obcych, w tym języków martwych. Formalnym wyrazem tych osiągnięć były dwa doktoraty. Chronologicznie pierwszy uzyskał w 1918 r. z zakresu teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴.

² Z najważniejszych prac należy wskazać: T. Szulc, *Bolesław Wilanowski (1885–1952)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. Liszewska, A. Pikulska-Radomska, Łódź 2015, s. 213–216; J.R. Bar, *Wilanowski Bolesław*, [w:] *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. II: *L–Ż*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 228–229. Istotnych informacji nt. Wilanowskiego dostarcza artykuł B. Żongołłowicza, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919–1929 r.*, Wilno 1931; jest to odbitka artykułu z *Księgi pamiątkowej ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.

³ Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie (dalej: LCVA), F. 175, Ap. 2(VI B), B. 56, Akta osobowe Bolesława Wilanowskiego, Wykaz osobisty dla grona nauczycielskiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

⁴ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, WT II 273, Teczki akt doktorskich z lat 1884–1939.

Zgodnie z treścią dyplomu doktorskiego⁵ promotorem był ks. prof. Tadeusz Gromnicki, znawca teologii, historii Kościoła i prawa kanonicznego. Drugi doktorat z zakresu prawa kanonicznego zdobył w 1927 r. na Uniwersytecie Warszawskim, na Wydziale Teologii Katolickiej. Jego warszawskim promotorem był znany kanonista, ks. Ignacy Grabowski. Jak czytamy na dyplomie, temat rozprawy przedstawionej do obrony brzmiał *Konkordat Polski*⁶. Zwieńczeniem akademickiej drogi naukowej Wilanowskiego była habilitacja w zakresie prawa kanonicznego, którą przeprowadził na Wydziale Teologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w 1919 r. Tam uzyskał docenturę.

PREFEKT – NAUCZYCIEL – WYCHOWAWCA

Po odbyciu studiów filozoficzno-teologicznych Bolesław Wilanowski rozpoczął pracę jako nauczyciel w szkołach prywatnych i rządowych, funkcjonujących na terenie ówczesnego zboru rosyjskiego. Z treści zachowanych w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym zaświadczeń wydanych przez te placówki oświatowe można w miarę dokładnie ustalić miejsca, charakter i czas jego zatrudnienia. Rozpoczął je w Łodzi. Kierowniczka tamtejszej znanej prywatnej szkoły żeńskiej, J. Zbijewska, stwierdziła: „Ksiądz Bolesław Wilanowski w l.[atach – przyp. A.D.] szkolnych 1910/1911 i 1911/1912 udzielał lekcji religii”⁷. W okresie kolejnych dwu lat pracował w Polskim Gimnazjum Żeńskim Realnym w Łodzi. Przełożona gimnazjum poświadczyła, że „ks. Doktor Wilanowski pozostawał na stanowisku prefekta – oraz prowadził wykłady nauk społecznych i języka łacińskiego od początku 1913/14 r. sz[kolnego – przyp. A.D.] do końca 1915/1916 r. sz[kolnego]”⁸. Nadto dyrektorka gimnazjum napisała, że wykłady prowadził „z całą sumiennością, pracowitością oraz zamiłowaniem do pracy pedagogicznej; w czasie wojny – w ciężkich i krytycznych chwilach szkół średnich – prowadził wykłady bezinteresownie, pozostawiając po sobie niezatartą pamięć i wdzięczność”⁹. Kolejnym miejscem jego pracy było Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Gostyninie. Jak czytamy w piśmie wystawionym przez dyrektora placówki: „Ks. Dr Bolesław Wilanowski był przez dwa lata (...) prefektem”¹⁰. Następnie Wilanowski na krótko przeniósł się do Warszawy, gdzie jako prefekt i wychowawca pracował do 1 listopada 1919 r.

⁵ Kopia znajduje się w aktach osobowych B. Wilanowskiego zdeponowanych w LCVA.

⁶ LCVA, F. 175, Ap. 2(VI B), B. 56, Akta osobowe Bolesława Wilanowskiego.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

W WILEŃSKIEJ WSZECHNICY

Uzyskana na lwowskiej uczelni habilitacja otworzyła Bolesławowi Wilanowskiemu drogę do kariery uniwersyteckiej. W 1919 r. otrzymał od ks. prof. Bronisława Żongołłowicza, architekta Wydziału Teologicznego, propozycję pracy na wskrzeszonym do życia Uniwersytecie Stefana Batorego¹¹. Wilanowski przynależał zatem do dość szczupłej grupy profesorów pracujących na wileńskiej wszechnicy od początku jej funkcjonowania. Przeprowadził się do miasta nad Wilią i – jak podaje wydany pod redakcją S. Łoży informator – zamieszkał przy ul. Parkowej 4¹². Jego kariera akademicka nabrała tempa. Na początku otrzymał etat zastępcy profesora; akt powołania na to stanowisko wystawił Generalny Komisarzat Ziem Wschodnich. Dokument został podpisany przez urzędnika wz. Komisarza Generalnego tegoż komisarzatu, który – jak czytamy – działał „w porozumieniu z Ministerstwem WRiOP”¹³. Niedługo później Naczelnik Państwa – jak powiadało Ministerstwo – mianował Wilanowskiego „(...) postanowieniem z dn. 30 czerwca 1919 r. profesorem nadzwyczajnym teologii dogmatycznej fundamentalnej (...) z ważnością od 1 lipca 1920”¹⁴. Kolejne postępowanie awansowe zostało wszczęte 17 czerwca 1925 r. przez Radę Wydziału Teologicznego, „która uchwałała zwrócić się za pośrednictwem Senatu Akademickiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z wnioskiem mianowania nadzwyczajnego profesora Bolesława Wilanowskiego profesorem zwyczajnym”¹⁵.

Przygotowany wniosek napotykał pewne trudności powodowane głównie sytuacją budżetową uniwersytetu, ostatecznie jednak został przeprowadzony pomyślnie dla kandydata. 6 listopada 1929 r. minister WRiOP Sławomir Czerwiński powiadomił, że „Pan Prezydent Rzeczypospolitej mianował Księdza profesora postanowieniem z dnia 22 października 1929 r. profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej fundamentalnej”¹⁶. Zgodnie z dokumentami archiwalnymi Bolesław Wilanowski prowadził na Wydziale Teologicznym wykład i ćwiczenia z teologii fundamentalnej i Pisma Świętego Nowego Testamentu.

W 1930 r., po przeszło dziesięcioletniej pracy na Wydziale Teologicznym, profesor zmienił afiliację uniwersytecką. Nie pozostało to bez echa w środowisku akademickim. Poczynione z władzami wydziału jurydycznego uzgodnienia

¹¹ B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, s. 14, podaje, że ks. Idzi Radziszewski, założyciel i pierwszy rektor Uniwersytetu Lubelskiego (od 1928 r.: Katolicki Uniwersytet Lubelski), wielokrotnie prowadził z nim rozmowy na temat zatrudnienia Wilanowskiego na stanowisku profesora patrologii w Lublinie.

¹² *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoża, Warszawa 1939, s. 799.

¹³ LCVA, F. 175, Ap. 2(VI B), B. 56, Akta osobowe Bolesława Wilanowskiego.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

doprowadziły do tego, że został on zgłoszony jako kandydat na stanowisko profesora i kierownika katedry prawa kościelnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB. Zgodnie z ówczesnie obowiązującymi przepisami została uruchomiona procedura obsadzania stanowiska. Powołano specjalną komisję, której zadaniem było wyłonienie kandydata. W związku z tymi działaniami dziekan tegoż Wydziału pismem z 20 czerwca 1930 r. zwrócił się z pytaniem następującej treści: „Wobec postawienia kandydatury Księdza Profesora na katedrę zwyczajną prawa kościelnego (...) mam honor zwrócić się (...) z zapytaniem, czy w razie utrzymania się Jego kandydatury, Ksiądz Profesor gotów byłby katedrę objąć i poświęcić się wyłącznie Wydziałowi Prawa i Nauk Społecznych”¹⁷.

Odpowiedź, zgodnie z oczekiwaniami wydziału prawnego, była pozytywna. W rezultacie kandydatura Wilanowskiego została przedstawiona Senatowi Akademickiemu przez Radę Wydziału. Sprawa, mimo sprzeciwu Wydziału Teologicznego, została rozstrzygnięta pomyślnie dla kandydata. W rezultacie minister WRiOP S. Czerwiński powiadomił go, że „Pan Prezydent Rzeczypospolitej postanowieniem z 27 października 1930 r. mianował Księdza Profesora profesorem zwyczajnym prawa kościelnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”¹⁸. *Summa summarum* Wilanowski zaprzestał prowadzenia przedmiotów z teologii i podjął zajęcia z prawa kościelnego (wykład i seminarium), prawa małżeńskiego i konkordatowego. Cieszył się niemałym autorytetem w swoim środowisku, o czym m.in. świadczył fakt, że został wybrany na stanowisko dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB. Funkcję tę pełnił w latach 1937–1939.

Uniwersytet nie był jedynym miejscem jego aktywności dydaktycznej. Od 1935 r. profesor prawa kościelnego prowadził także zajęcia w Szkole Nauk Politycznych funkcjonującej przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Obie instytucje wyraźnie wpisywały się w krajobraz naukowy Wilna, kładąc podwaliny pod współczesną sowietologię. Po uprzednim uzyskaniu zezwolenia ministra WRiOP, będącego bezpośrednim zwierzchnikiem Szkoły, Wilanowski prowadził wykład na temat stosunków wyznaniowych w Rosji bolszewickiej. Dodatkowo od 1937 r. do wybuchu II wojny światowej pełnił – z powołania Rady Administracyjnej Szkoły zatwierdzonego przez ministra WRiOP – funkcję zastępcy dyrektora.

Mimo że był doświadczonym dydaktykiem, nie napisał podręcznika akademickiego. Pomocą do egzaminów z przedmiotów wykładanych przez niego, zgodnie z ówczesną praktyką akademicką, były skrypty przygotowane i rozpo-

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

wszechniane za jego aprobatą, głównie przez Koło Prawników Studentów USB. Tytuły skryptów dosyć dobrze ilustrują tematykę jego wykładów¹⁹.

Profesor był znany w akademickim środowisku wileńskim. Jego postać została wyraźnie zapamiętana przez wielu jemu współczesnych. Jednym z jego studentów na Wydziale Prawa był Czesław Miłosz. Przyszły noblista niezbyt pochlebnie wypowiadał się na jego temat (podobnie zresztą jak i o innych profesorach). W rozmowie z Aleksandrem Fiutem wspominał: „Był profesor Wilanowski [winno być: Wilanowski – przyp. A.D.], który był profesorem prawa kanonicznego. Był księdzem, ale trochę takim niedo-księdzem. Tłusty, trochę oblesny [*sic!* – przyp. A.D.], niesłuchanie sensualny we wszystkich swoich ruchach – taki duży kot. Prowadził, zdaje się życie wytworne, niesłuchanie sybarytyczne. To znaczy, czuło się atmosferę jakieś wygody, sączenia dobrego wina, kobiet. Jakieś dobre urządzenie życia. Właściwie atmosfera – powiedziałbym – lalusia wolteriańskiego. Czy należał do którejś z łóż masońskich w naszym mieście, nie wiem, ale pasowałoby to dobrze”²⁰. Zupełnie inaczej utrwalił go w pamięci J. Zdanowicz, student teologii. Po latach napisał o swoim wileńskim profesorze: „Zawsze życzliwy, wytwornie grzeczny, uśmiechnięty, gotów był do prowadzenia długich i wyczerpujących rozmów ze studentami na tematy związane z przygotowywanymi przez nich pracami”²¹.

Dużym sukcesem Wilanowskiego było założenie w 1923 r. „Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego”. Był on pomysłodawcą i redaktorem naczelnym czasopisma, które wydawał do 1926 r. „nakładem własnym”. Żywot kwartalnika był krótki, czasopismo zostało zamknięte w 1926 r. Przyczyny były prozaiczne i wcale nie wyjątkowe w międzywojennej rzeczywistości akademickiej. Zdaniem B. Żongołłowicza: „Zakładając [Wilanowski – przyp. A.D.] Kwartalnik, redaktor i wydawca liczył siły na zamiary; w tem się zgłę nie zawiódł do końca, nie dopisały jednak środki materialne, a nie mając znikąd żadnej pomocy, po wyczerpaniu osobistych zasobów, zmuszony był zwinąć wydawnictwo”²². Przez kilka lat Wilanowski współredagował „Ateneum Wileńskie”, czasopismo naukowe, które – jak głosił podtytuł – było poświęcone badaniom przeszłości ziem Wielkiego Księ-

¹⁹ M.in. ukazały się: *Konkordaty polskie (z lat 1519–1525, 1736 i 1925). Teksty do ćwiczeń seminaryjnych wydane pod kierunkiem dra Bolesława Wilanowskiego* [...], Wilno 1931; *Prawo kościelne. Skrypt opracowany przez Wiktora Rodowicza i zaaprobowany przez P. Prof. Dr. B. Wilanowskiego*, Wilno 1934; *Prawo małżeńskie, skrypt opracowany przez Wiktora Rodowicza i zaaprobowany przez Prof. Dr. B. Wilanowskiego*, Wilno 1934; *Prawo kościelne. Zbroszurowane według wykładów Prof. B. Wilanowskiego na rok szkolny 1935/36*, Wilno 1936.

²⁰ Czesława Miłosza *autoportret przekorny. Rozmowy przeprowadził Aleksander Fiut*, Kraków 1988, s. 222–223.

²¹ J. Zdanowicz, *Garść impresji jednego z uczniów śp. Ks. Profesora dr Bolesława Wilanowskiego*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 1978, nr 1, s. 131.

²² B. Żongołłowicz, *Wydział Teologii Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919–1929 r.*, Wilno 1931, s. 35.

stwa Litewskiego. Było wydawane w latach 1923–1939 przez Wydział III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilanowski był redaktorem naczelnym kilku tomów²³. Wyrazem uznania dla jego działalności było przyznanie mu w 1938 r. brązowego medalu „Za Długoletnią Służbę”.

ZAWIŁE KOLEJE ŻYCIA

Przywołana we wstępie artykułu wypowiedź J.R. Bara z końca lat 70. ubiegłego stulecia co do trudności w ustaleniu pewnych okoliczności życia i pracy Bolesława Wilanowskiego jest po części nadal aktualna. Zadania nie ułatwia zresztą on sam. W przygotowanych przez siebie życiorysach, tak w okresie przed, jak i po II wojnie światowej, nie uwzględniał wydarzeń. Sporządzając swoje *curricula vitae* w okresie zatrudnienia na Uniwersytecie Łódzkim, który w Polsce przypadał na lata stalinowskie, nie wspominał o swojej pracy w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie. Wydaje się to zrozumiałe, zważywszy, że Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, przy którym działała Szkoła, został natychmiast zamknięty po agresji Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 r. Akta Szkoły zostały wywiezione do Moskwy.

Kolejną kwestią pomijaną w oficjalnych dokumentach było jego przejście (lub przeniesienie) do stanu świeckiego (*ad statum laicale*). O opuszczeniu przez niego szeregów duchowieństwa wzmiankuje świetnie zorientowany w sprawach uniwersyteckich B. Żongołłowicz, profesor USB i w latach 30. ubiegłego stulecia podsekretarz stanu w Ministerstwie WRiOP. Z charakterystycznym dla siebie sarkazmem zanotował: „«Kusy» ksiądz Wilanowski, prof. na Wydziale Prawa, porzucił sutannę, zaopatrzył się w dziewczkę, z którą żyje od lat kilku, jako «tradycyjną» gospodynią w swoim domu własnym»²⁴. Sprawa ta pojawiała się czasami na forum towarzysko-universyteckim. „W poniedziałek na obiedzie – zanotował Żongołłowicz – opowiadano anegdotkę, iż oczekuje się kiedy Glaser [Stefan, profesor prawa karnego – przyp. A.D.] zostanie księdzem, i da ślub ks. Wilanowskiemu»²⁵.

W świetle dostępnych dokumentów nie można ustalić trybu i daty opuszczenia przez niego szeregów duchowieństwa. A. Ziółkowski, relacjonując to zdanie, napisał, że Wilanowski „z chwilą otrzymania drugiego doktoratu w 1930 r. [winno być: 1927 r. – przyp. A.D.] z prawa kanonicznego, dobrowolnie zrzekł się pełnienia obowiązków kapłańskich i przeszedł na Wydział Prawa i Nauk Społecz-

²³ Za lata 1931–1932, 1935–1936 oraz – wraz ze Stanisławem Fr. Zajączkowskim – za lata 1937–1939.

²⁴ B. Żongołłowicz, *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa 2004, s. 672.

²⁵ *Ibidem*, s. 173.

nich, gdzie wykładał prawo kościelne do II wojny światowej”²⁶. Nieco inaczej sprawę przedstawił T. Szulc. W biogramie uczonego pisał: „W 1929 r. ks. profesor Wilanowski został, zdaniem Marka Kornata, przeniesiony do stanu świeckiego i rozpoczął pracę jako profesor na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych”. Autor biogramu, nie podnosząc wcale kwestii trybu (dobrowolne opuszczanie lub przeniesieniu do stanu świeckiego), podważa ustalenia co do czasu: „Informacja ta [Marka Konrata – przyp. A.D.] nie znajduje potwierdzenia w XII i XIII Spisach Wykładów na lata akademickie 1929/1930 i 1930/1931, w których nadal figuruje jako osoba duchowna prowadząca zajęcia na Wydziale Teologicznym. Jako osoba świecka profesor został wymieniony w składzie pracowników naukowych Wydziału Prawa i Nauk Społecznych na rok akademicki 1931/1932”²⁷.

Przypuszczenie co do daty opuszczenia przez Wilanowskiego szeregów duchowieństwa nie znajduje jednak wyraźnego potwierdzenia ani w korespondencji kierowanej do Wilanowskiego przez różne osoby i instytucje, ani też w *Spisach Wykładów* akademickich z końca lat 20. i początku lat 30. ubiegłego stulecia. Wówczas Wilanowski wskazywany był jako osoba duchowna. Pomocne tu mogą być oficjalne spisy duchowieństwa (*Ordo Divini Officii*) Archidiecezji Warszawskiej, do której Wilanowski zgodnie z przepisami prawa kanonicznego był inkarnowany (przynależał) poprzez przyjęcie święceń diakonatu. W spisach tych przez lata regularnie był on wykazywany jako osoba duchowna, począwszy od wstąpienia do Seminarium Duchownego w Warszawie. Po raz ostatni jego nazwisko jako duchownego zostało zamieszczone w spisie za rok 1937, gdzie został wymieniony w rubryce „Księża poza diecezją przebywający”. Przy jego nazwisku znajduje się adnotacja, że jest profesorem Uniwersytetu Wileńskiego²⁸. Poza tymi dokumentami kościelnymi nie ma innych (prawdopodobnie spłonęły podczas powstania warszawskiego), które pozwoliłyby dokładniej ustalić okoliczności przejścia Wilanowskiego do stanu świeckiego.

Dalszą wskazówką w tej kwestii może być przywoływany już, rzetelnie zredagowany, wydany w 1939 r. informator *Czy wiesz, kto to jest?* autorstwa S. Łozy. Zamieszczony w nim życiorys Wilanowskiego nie zawiera jakiegokolwiek wzmianki o jego przynależności do stanu duchownego. Zatem można przyjąć, że w latach 30. ubiegłego stulecia Wilanowski przestał pełnić funkcje wynikające z przynależności do stanu duchownego, chociaż formalnie przynależał do niego przynajmniej do 1937 r.

²⁶ A. Ziolkowski, *Kwartalnik Teologiczny Wileński 1923–1926 (studium historyczno-teologiczne)*, „Studia Teologiczne” 1986, nr 4, s. 138.

²⁷ T. Szulc, *Bolesław Wilanowski...*, s. 214.

²⁸ *Ordo Divini Officii ad Usus Almae Ecclesiae Metropolitanae et Archidioecesis Varsaviensis pro Anno Domini 1937*, Varsoviae 1937, s. 103.

Informacje o życiu rodzinnym Bolesława Wilanowskiego również nie są zbyt obszerne. Wiadomo, że zawarł związek małżeński. Ta okoliczność znajduje potwierdzenie w spisany przez niego życiorysie z 31 maja 1950 r., w którym lakonicznie napisał: „W styczniu 1943 r. Gestapo przyszło mnie aresztować, ale szczęśliwym trafem nie zastano mnie w domu. Było to w Łodzi. Wówczas aresztowano całą mają rodzinę, a żonę wywieziono do Oświęcimia, skąd wróciła dopiero w czerwcu 1945 roku”²⁹.

Z WILNA DO ŁODZI

Wraz z wybuchem wojny Wilanowski, podobnie jak wielu jego kolegów profesorów, opuścił Wilno, jednak informacje na ten temat są nader skąpe. Jak podał w swoim życiorysie, lata okupacji spędził w Łodzi, Warszawie i Piotrkowie Trybunalskim. W styczniu 1945 r. osiadł na stałe w pierwszym z wymienionych miast, gdzie znalazł nowe miejsce pracy. 15 lutego tego roku został nominowany przez Ministerstwo Oświaty w Lublinie na stanowisko Delegata Ministerstwa do Spraw Szkolnictwa Akademickiego. Zaangażował się w organizację łódzkiej Wszechnicy, z którą związał swoją powojenną karierę akademicką. Opowiadał się za powołaniem tzw. poliuniwersytetu obejmującego tradycyjne kierunki nauk uniwersyteckich, politechnicznych, lekarskich, rolniczych, ekonomicznych i artystycznych. Od początku poświęcił się przede wszystkim sprawom organizacji Wydziału Prawno-Ekonomicznego. Energicznie kompletował kadrę profesorską, o czym wspominał prof. Juliusz Bardach, absolwent USB: „(...) właśnie w Łodzi delegatem Ministerstwa Oświaty ds. szkolnictwa akademickiego został przedwojenny Dziekan mego Wydziału, teraz już prof. dr Bolesław Wilanowski. Organizował w Łodzi Uniwersytet Państwowy i jego Wydział Prawa i Administracji (...). Prof. Wilanowski poszukując kadry dla nowej placówki bardzo się ucieszył z naszego spotkania (...). Dowiadując się o moich planach powrotu do pracy naukowej oraz problemach w armii, podjął inicjatywę i wystosował 2 marca 1945 r. dwa pisma (...). Pierwsze z nich zawierało jego prośbę o umożliwienie mi prowadzenia wykładów na 1-ym kursie tworzonego Wydziału”³⁰.

W latach 1946–1948 Bolesław Wilanowski był dziekanem Wydziału Prawno-Ekonomicznego Uniwersytetu Łódzkiego. Objął w nim Katedrę Prawa Kościelnego, po jej zaś likwidacji w 1946 r. otrzymał powołanie na Katedrę Historii Prawa na Zachodzie Europy. 15 października 1947 r. Bolesław Bierut, podówczas Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, mianował Wilanowskiego profesorem

²⁹ Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego, Akta osobowe pracowników, Bolesław Wilanowski, sygn. 3088.

³⁰ <https://histmag.org/Juliusz-Bardach-historyk-na-zakretach-dziejow-10576> (dostęp: 22.03.2024).

zwyczajnym historii prawa na Zachodzie Europy. Wilanowski prowadził wykłady z przedmiotu wskazanego w nazwie katedry oraz z prawa wyznaniowego.

1 listopada 1950 r. Wilanowski przeszedł w stan spoczynku, jednak to nie zakończyło jego działalności dydaktycznej. Jako pracownik kontraktowy objął lektorat z języka rosyjskiego na dwóch wydziałach – prawa i filologii.

Osobnym wątkiem życiorysu Wilanowskiego jest jego udział w procesie karnym wytoczonym przez władze komunistyczne biskupowi Gdańska, Karolowi Marii Spletowski, w 1946 r. Łódzki profesor występował w nim jako ekspert. Przebieg procesu podówczas szeroko relacjonowały dzienniki, nie tylko lokalne. W prowadzonych przez sąd w Gdańsku przesłuchaniach oskarżonego biskupa Wilanowski odgrywał pierwszorzędną rolę, ponieważ formalnie większość zarzutów karnych była oparta na przepisach prawa kanonicznego i konkordatowego. „Biegły – sądowy prof. Wilanowski referuje sprawę udzielenia przez Stolicę Apostolską absolucji generalnej” – donosiło „Życie Warszawy” w artykule pt. *Biskup z łaski Foerster’a postawił sobie za cel zgermanizowanie Pomorza. Drugi dzień procesu biskupa Spletty w Gdańsku*³¹. Podstawy prawne zarzutów stawianych oskarżonemu biskupowi Wilanowski omówił w artykule *Sprawa Spletty w świetle prawa kanonicznego*, który został opublikowany na łamach wydawanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości miesięcznika „Demokratyczny Przegląd Prawniczy”³².

ZAINTERESOWANIA NAUKOWE BOLESŁAWA WILANOWSKIEGO

W początkowym okresie działalności naukowej Wilanowskiego dominowały zagadnienia z zakresu bibliistyki, patrologii i teologii dogmatycznej³³. Od połowy lat 20. przeważającym nurtem w badaniach Wilanowskiego stała się problematyka prawna. Zajmował się prawem małżeńskim, konkordatowym i działalnością ustawodawczą w Kościele³⁴. Najważniejsze i szczególne znaczenie w jego dorobku

³¹ „Życie Warszawy” 1946, nr 30, s. 2.

³² „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, 2, nr 3/4, s. 57–59.

³³ Do najważniejszych prac z tej dziedziny należy zaliczyć: *Proroctwa Starego Testamentu a chrystianizm. Szkic krytyczno-porównawczy o początkach chrześcijaństwa*, Warszawa 1912; *List Benana. Sprawa pobytu Jezusa Chrystusa w Egipcie*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński” (dalej: KTW) 1923–1924, nr 1–2, s. 88–105; *List św. Polikarpa do Filipensów. Studium patrologiczne*, Wilno 1921; *Apologia Aristidesa*, KTW 1923–1924, nr 12, s. 424–484; *Kiedy Apologia Aristidesa została napisana?*, KTW, 1925, nr 3, s. 1–29; *Apologia Aristidesa*, cz. I, Wilno 1926; *O akcie wiary chrześcijańskiej*, KTW 1923–1924, nr 12, s. 485–489.

³⁴ Najważniejszymi pracami z tego okresu były: *Prawo małżeńskie Kościoła rzymsko-katolickiego*, z. I, Wilno 1928; *Niektóre zagadnienia asyryjskiego prawa małżeńskiego a prawo małżeńskie współczesnych nomadów*, „Sprawozdania Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1950, 5, nr 1, s. 108–112 (wyd. w 1951 r.); *Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych*, „Rocznik Prawny Wileński” (dalej: RPW)

naukowym miała rozprawa pt. *Rozwój historyczny procesu kanonicznego. Tom I. Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*³⁵. To właśnie o tej pozycji pisał po latach J.R. Bar: „Szczególne znaczenie dla historii prawa kanonicznego posiada jego [Wilanowskiego – przyp. A.D.] rozprawa o procesie kościelnym w starożytności chrześcijańskiej (...)”³⁶.

Poszukując początków procesu kościelnego w starożytności, Wilanowski wyraził opinię, że wywodzi się on z procesu żydowskiego. Pod jego wpływem – wywodził wileński uczony – formował się przez pierwsze trzy stulecia chrześcijaństwa, tj. do czasu, kiedy zaczął ulegać wpływom prawa rzymskiego³⁷. Praca wywołała ożywioną dyskusję w literaturze nie tylko polskiej; jak stwierdził przywołany powyżej J.R. Bar: „Odbiła się (...) głośnym echem w nauce europejskiej, chociaż nie przyjęto poglądów przedstawionych przez Wilanowskiego na temat genezy procesu kanonicznego”³⁸. Wielu autorów (m.in. A. Steinwenter, *Der Einfluss des römischen Rechtes auf den antiken kanonischen Prozess*, [w:] *Atti del congresso Internazionale di diritto romano*, t. I, s. 227 i n.) wykazywało, że instytucje procesu wczesnochrześcijańskiego znacznie różnią się od odpowiednich instytucji procesu żydowskiego. Notatkę o niej zrobił także B. Żongołłowicz, pisząc w swoim stylu: „Co napisał [Wilanowski – przyp. A.D.] bez wartości. Rozwój procesu kanonicznego – to błaga”³⁹. Przywołana wypowiedź kolegi po fachu, mimo że była skrajnie krytyczna, to jednak oddawała wysoki stopień zainteresowania książką i świadczyła o jej rozgłosie.

Publikację na temat procesu kościelnego jako najważniejszą w dorobku wskazywał jednoznacznie sam autor. Przeświadczenie to ujawnił podczas wzmiankowanego wyżej procesu biskupa Spletta. Otóż jak czytamy w protokole przesłuchania oskarżonego, jeden z dwóch ławników zapytał prof. Wilanowskiego, w procesie występującego jako biegły: „Czy napisał pan jakieś dzieło”; „Jakieś główne tytuły”. W odpowiedzi Bolesław Wilanowski, niejako legitymizując swoją kompetencję eksperta, stwierdził: „Na moje prace różni ludzie w różnych okolicznościach powołują się. Dodrukowanych oddzielnie mam 10 czy więcej. Kapitalne dzieło: «Rozwój historii prawa kanonicznego» [winno być: *Rozwój historyczny procesu kanonicznego* – przyp. A.D.] z 1929 roku, gdzie na nowe tory

1928, s. 177–240; *Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów*, RPW 1930, nr 4, s. 107–208. Interesował się także literaturą kanonistyczną: *Dookoła nowego Kodeksu. Przegląd literatury kanonistycznej z ostatnich (1917–1926) lat*, KTW 1926, nr 4, s. 105–263; *Działalność prawodawcza papieża Benedykta XV*, KTW 1925, nr 3, s. 71–120.

³⁵ Wilno 1929.

³⁶ J.R. Bar, *Prof. Bolesław Wilanowski...*, s. 259.

³⁷ Por. B. Wilanowski, *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, „RPW” 1929, nr 3, s. 591.

³⁸ J.R. Bar, *Prof. Bolesław Wilanowski...*, s. 259.

³⁹ B. Żongołłowicz, *Dzienniki 1930–1936*, s. 34.

wprowadziłem badania. Znany jestem nie tylko w Polsce, ale i świecie. Niemcy, Francja znają dobrze moje nazwisko. Uniwersytet paryski cały szereg moich też wykładał⁴⁰.

Profesor Wilanowski planował kontynuowanie poszukiwań nad procesem kanonicznym. Świadczy o tym sama konstrukcja tytułu rozprawy: *Rozwój historyczny procesu kanonicznego. Tom I. Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*. Zatem wskazanie studium na temat procesu w starożytności chrześcijańskiej jako tomu pierwszego było zapowiedzią kolejnych w ramach szerszej całości. Swoje zamierzenia Wilanowski ujawnił w piśmie z 30 czerwca 1931 r. do Rektora USB, w którym zwracał się o „łaskawe udzielenie (...) zezwolenia na uzyskanie ulgowego paszportu zagranicznego”⁴¹. Uzasadniał prośbę tym, że „przygotowując do druku tom II swej pracy «Rozwój historyczny procesu kanonicznego» zmuszony jestem prowadzić badania w różnych bibliotekach zagranicznych. Wobec tego – konkludował – potrzebny jest mi paszport do: Niemiec, Francji, Włoch, Czechosłowacji i Jugosławii”⁴². Jednak przed wybuchem II wojny światowej Wilanowski nie opublikował kolejnego studium na temat historycznego rozwoju procesu kościelnego. Do badań na tym zagadnieniu nie wrócił także po wojnie. Nie zachowały się też (lub nie zostały odnalezione) materiały pozwalające stwierdzić, jaki był stan zaawansowania działań (jeśli w ogóle zostały podjęte) zmierzających do wydania kolejnego tomu opracowania.

Osobne miejsce w jego spuściźnie zajmują maszynopisy trzech prac zdeponowanych w Archiwum Polskiej Akademii Nauk o następujących tytułach: *Przebudzenie Azji, Europa a Daleki Wschód, Japonia*⁴³. Należy przypuszczać, że teksty te (ok. 300 stron) stanowiły materiały do przygotowywanej do druku przez Wilanowskiego publikacji. Niejako wyznaczają one osobny, ostatni chronologicznie, nurt w jego twórczości naukowej. Przedmiotem bardzo rozległych rozważań – prowadzonych z punktu widzenia wielu dyscyplin naukowych: prawa, teologii, antropologii, nauk filologicznych – jest historia rozwoju społecznego, gospodarczego, ustrojowego, religijnego oraz polityka różnych ludów i państw azjatyckich, poczynając od czasów antycznych do okresu po II wojnie światowej. Szerokie spectrum podejmowanych przez autora zagadnień zapowiada już sam spis treści zamieszczony w maszynopisie pracy pt. *Przebudzenie Azji*. Znajdujemy w nim m.in. następujące tytuły paragrafów: *Ludy azjatyckie pod względem rasowym i językowym; Uwagi o rozwoju ludzkości; Ludy koczownicze; Scytowie, Hunowie. Heftalici; Turcy; Mongołowie; Prawo małżeńskie*

⁴⁰ Cyt. za: P. Raina, *Karol Maria Splett. Biskup gdański na ławie oskarżonych*, Warszawa 1994, s. 206.

⁴¹ LCVA, F. 175, Ap. 2(VI B), B. 56, Akta osobowe Bolesława Wilanowskiego.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Materiały Bolesława Wilanowskiego, teczk. 48.

ludów koczowniczych; Wielkie cywilizacje azjatyckie; Mezopotamia; Babilonia; Asyria; Fenicja; Lidia; Medowie; Persowie; Iran; Arabowie; Islam; Azja a państwa zachodnie; Japonia.

PODSUMOWANIE

Profesor Bolesław Wilanowski zmarł 4 października 1952 r. w Łodzi; został pochowany na tamtejszym Starym Cmentarzu położonym przy ul. Ogrodniczej. Obecnie w przestrzeni tej nekropolii nie ma kwatery cmentarnej oznakowanej jako miejsce jego wiecznego spoczynku. Po jego śmierci nie ukazały się nekrologi, co dodatkowo uszczupla możliwości ustalenia niektórych wydarzeń z jego życia.

Należał do pokolenia uczonych, którzy karierę akademicką prowadzili w latach międzywojnia, zaś po zakończeniu II wojny światowej funkcjonowali w nowej rzeczywistości Polski Ludowej. Był człowiekiem aktywnym i twórczym. Akademickie szlify zdobywał w wielu ośrodkach naukowych – Krakowie, Warszawie, Petersburgu, Wrocławiu. Był znawcą w wielu dyscyplinach naukowych. Będąc profesorem w Wilnie i Łodzi, współtworzył od podstaw tamtejsze ośrodki akademickie.

Niektóre fakty z jego biogramu nadal są dyskutowane, nie można ich ustalić jednoznacznie. Jednak – posługując się frazą z przywołanej na wstępie wypowiedzi J.R. Bara – należy stwierdzić, że dzisiaj można nieco więcej powiedzieć o życiu i działalności Bolesława Wilanowskiego. Przede wszystkim dlatego, że są dostępne, relatywnie od niedawna, materiały zdeponowane w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie. Pozwalają one lepiej wyświetlić działalność uczonego w instytucjach, które po wojnie znalazły się poza granicami Rzeczypospolitej. Wśród nich był Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie i Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Inną ważną okolicznością jest ulokowanie spuścizny uczonego w otwartym dla badaczy Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Nie zmienia to faktu, że aktywność Wilanowskiego w Szkole Nauk Politycznych, pomijana w życiorysach przez niego samego z racji na uzasadnione obawy co do zachowania ówczesnych władz, zasługuje na szersze opracowanie w oparciu o wileńskie materiały archiwalne. Podobnie na uwagę zasługują maszynopisy publikacji, które obrazują dociekania naukowe Wilanowskiego w ostatnim etapie jego życia. Materiały te winny być krytycznie opracowane, a przynajmniej niektóre z nich z pewnością zasługują na digitalizację lub wydanie drukiem.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

- Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie, F. 175, Ap. 2(VI B), B. 56, Akta osobowe Bolesława Wilanowskiego, Wykaz osobisty dla grona nauczycielskiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.
- Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Materiały Bolesława Wilanowskiego, teczka 48.
- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, WT II 273, Teczki akt doktorskich z lat 1884–1939.
- Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego, Akta osobowe pracowników, Bolesław Wilanowski, sygn. 3088.

Źródła drukowane i literatura

- Bar J.R., *Prof. Bolesław Wilanowski (30 I 1885 – 4 X 1952)*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny” 1979, nr 22(1–2).
- Bar J.R., *Wilanowski Bolesław*, [w:] *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. II: L–Ż, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981.
- Czesława Miłosza autoportret przekorny. Rozmowy przeprowadził Aleksander Fiut*, Kraków 1988.
- Czy wiesz, kto to jest?* red. S. Łoza, Warszawa 1939.
- Ordo Divini Officii ad Usus Almae Ecclesiae Metropolitanae et Archidioecesis Varsaviensis pro Anno Domini 1937*, Varsoviae 1937.
- Raina P., Karol Maria Splett, *Biskup gdański na ławie oskarżonych*, Warszawa 1994.
- Szulc T., *Bolesław Wilanowski (1885–1952)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. Liszewska, A. Pikulska-Radomska, Łódź 2015.
- Zdanowicz J., *Garść impresji jednego z uczniów śp. Ks. Profesora dr. Bolesława Wilanowskiego*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 1978, nr 1.
- Ziółkowski A., *Kwartalnik Teologiczny Wileński 1923–1926: studium historyczno-teologiczne*, „Studia Teologiczne” 1986, nr 4.
- Żongołowicz B., *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa 2004.
- Żongołowicz B., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919–1929 r.*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1929, odb. Wilno 1931.

Źródła internetowe

- <https://histmag.org/Juliusz-Bardach-historyk-na-zakretach-dziejow-10576> (dostęp: 22.03.2024).

ABSTRACT

The article titled *About Professor Bolesław Wilanowski: A Somewhat Forgotten Vilnius Scholar* covers the figure of Professor Bolesław Wilanowski, law historian, canon law expert, theologian, and orientalist. In pre-WW2 Poland, he worked at the University of Stefan Batory in Vilnius. After WW2, he joined the faculty of Łódź University. Wilanowski was one of the scientists who helped lay the foundations for these research centres.

Despite the fact that Wilanowski did not live that long ago, his biography contains some gaps and unknowns. The literature on the subject is extremely scarce. This article aims to describe some facts and events from the fruitful life of the scholar, which are still uncertain and inadequately exposed. The author also draws attention to the question of the value of Wilanowski's unpublished typescripts.

In his study, the author reaches out to documentary evidence, mainly sourced at the Lithuanian Central State Archives in Vilnius, the Archive of the Polish Academy of Sciences, the Archive of the University of Łódź, and, to a lesser extent, the Archive of the Jagiellonian University.

Keywords: Bolesław Wilanowski; history of law; canon law; Stephen Bathory University in Vilnius

ABSTRAKT

Artykuł *O profesorze Bolesławie Wilanowskim – nieco zapomnianym wileńskim uczonym* został poświęcony działalności profesora Bolesława Wilanowskiego, historyka prawa, kanonisty, teologa i orientalisty. W okresie II Rzeczypospolitej pracował on w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, zaś po II wojnie światowej był związany z Uniwersytetem Łódzkim. Wilanowski należał do grupy profesorów, którzy kładli podwaliny pod dzielność tych ośrodków naukowych.

Mimo że Wilanowski żył w nieodległych czasach, jego życiorys zawiera wiele niewiadomych. Literatura przedmiotu jest nader skąpa. Celem artykułu jest próba opisanie niektórych epizodów i zdarzeń z bogatej biografii Bolesława Wilanowskiego, które nadal nie są jednoznacznie i wyczerpująco wyświetlane. Na uwagę zasługuje także kwestia wartości, pozostających w maszynopisie, nieopublikowanych prac Wilanowskiego.

Podjmując te zagadnienia, autor artykułu sięgnął do materiałów archiwalnych, zdeponowanych głównie w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego oraz, w niewielkim zakresie, w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Słowa kluczowe: Bolesław Wilanowski; historia prawa; prawo kanoniczne; Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie

